

KODULUGU

Siis, kui Keilas savitelliseid toodeti

Heites pilgu Keila tööstusajalukku, on pilt üsnagi kirju.

KADRI ALLER
KODULOOHUVILINE

Keilas on erinevatel aegadel tegutsenud kõigvõimalikke vabrikuid, sealhulgas pruulikodasid, piirituse- ja leivatehaseid, villakraasimis- ja ketrusvabrik jpm. Ei puudunud ka savitööstus, mille aktiivne tegutsemis- periood telliste tootmisel jäi 1920. ja 1930. aastatesse. Järgnevalt põgus ülevaade savitööstuse ajaloost.

Alfred Kalm omandab Keila mõisa

Tallinn-Paldiski maantee ja Karjaküla tee ristmiku äärde jääb niiske ja savine maa, kust savi võeti ehituseks juba mõisaajal. Suurema hoo sai siinsete savivarude kasutamine sisse aga 1920. aastate algul, Keila mõisa tollase omaniku Alfred Kalmu käe all. Lätis ülikoolihariduse omandanud Eesti soost äriees Kalm kogus oma jõukuse I maailmasõja ajal, valmistades Vene tsaararmeele lihakonserve. Nimetatud valdkonnas alustas Kalm Tartus, seejärel kolis Siberisse ja ostis seal ühe tehase, mille peagi tulusaks lihakonservivabrikuks muutis. Seoses ärevate aegade Tsaari-Venemaal aimas äriees ette, et bolševike võimule saades ei ole vabrikantidel Venemaal pikka pidu. Niisiis müüs Kalm oma Siberi vabrik, kolis tagasi Eestisse ja ostis vabriku müügist saadud raha eest 1917. aastal Keila mõisa. Peagi sai Eesti iseseisvaks ning noores vabariigis algas mõisamaade riigistamine. Alfred Kalmu käest võeti Keila mõisa omanduses olnud põllu- ja heinamaid ära, kuid osa ostis äriees riigilt tagasi.

Pidev rebimine asundustalunike ja mõisa-härra vahel

1920. aastatel hakati riigistatud mõisamaid, sh Keila jõe luhtadel, tükeldama asunduskruuntideks. A. Kalm rentis sel ajal riigilt ligi 500 ha maad, sealhulgas ligi 242 ha savitööstuse ümber. Asundustalunike tekitas see palju tuskat. Nimelt olid asundustalude karjamaad olnud osalt liialt väikesed, osalt vesise ja paese pinna tõttu ebapiisava heinasaagiga ning talunike ei saanud seetõttu oma loomadele piisavalt heina varuda. Sooviti juurdelõikeid Kalmu käes rendil olevatest heinamaadest. Muuhulgas

olid mitmed talunike veendunud, et 500 ha suuruse maaomandi hoidmine ühe omaniku käes on pärast riikliku maareformi ja suurmaaomandi kaotamist lubamatu. Lisaks arvati, et Kalm kasutab savitööstust vaid ettekäändena (n-ö varifirma), et suurt maalahmakat enda käes hoida. Madala tootlikkusega vabriku jaoks – Kalmu savitööstus tootis vaid mitukümmend tuhat tellist aastast ja sedagi mitte igal aastal – polevat asundustalunike arvates tal tarvis ei põllu- ega karjamaad ning heinamaad savi võtmiseks vajab vaid vähesel määral. Talunike kirjutasiid mitmeid kaebekirju nii riiklikesse instantsidesse kui ka avalikesse ajalehtedesse. Tagantjärele on raske öelda, kas talunike süüdistused vastasid tõele. Mingil määral käis Kalm oma omandiga hooletult ringi. Nimelt kuulus savitööstuse krundi alla ka teisel pool Karjaküla teed asunud Väljaotsa talu, kus minevikus, aastatel 1867-1886 asus Keila vallakool (tänapäeval asub seal lähistel mudellennuklubi lennuk). Seetõttu nimetati mõningates dokumentides Keila savitööstust ka Väljaotsa savitööstuseks. 1932. aastal teostatud Riigimaade ameti inventuuri kohaselt laskis Väljaotsa talu elumaja katus läbi, laelauad ja -talad olid mädanenud ja osalt sisse varisenud, ukseid-aknad kōdunenud, seinamüürid välja vajunud. Rendilepingu kohaselt lasus Kalmul kohustus Väljaotsa hooneid korras hoida. Teisalt jälle oli Kalm lasknud Väljaotsa elumajale uue sindlikatuse teha ning teostas tema käes rendil olnud maaladel vajalikke maaparandustöid, näiteks haris üles 27 ha sood – rajas kuivenduskraave, eemaldas võsarägistikku, kündis ja seemendas maad. 1933. aastal jõudis aga asi lõpuks selleni, et savitööstuse krundi pinda vähendati 242 hektarilt 56 hektarile.

Miks jäi savitööstus kesiseks?

Keila savitööstuse toodang oli kogu tegutsemisperioodi vältel kesine ning mõnel aastal peatus tootmine sootuks. Põhjuseks oli nii savivarude ülevaheldamine kui savi kehv kvaliteet. Lademes oli saviga vaheldumisi liivakihte ning lubjakivitükke. Viimased põhjustasid niiskuse mõjul savitelliste lagunemist. Halvimatel aastatel purunes ligi 90% toodetud tellistest. Samas jällegi suutis Kalm Keila savitellisevabrikust toodetud kividest lasta endale ehitada Tallinna Kentmanni tänavale vastupidava 7-korruselise maja. Keila jõe ülejutuste tõttu ei võetud savi ühest kindlast, vaid kolmest kohast laikudena ja vahedega. Üks koht jäeti kõlbmatu savi tõttu hoopis maha. Savi võeti 1,2-1,5 m sügavuselt. Tehnik H. Levaldi hindas ülevaatuses käigus 1923. aastal, et krundil jätkuks savi kokku 60 miljoni telliskivi valmistamiseks. Inserter Kitsniku hilisema hinnangu kohaselt on 1 ha maa peal umbes 15 000 m³ savi, millest saaks 4,5 miljonit telliskivi. Nii saaks täiskoormusega töötades (800 000 kivi aastas) 1 hektari savivarudest toota kive 5 aastat ja 10 hektari varudest kümme korda rohkem. Tegelik toodang oli aga kevha savi tõttu kordades väiksem – umbes 60 000 kivi aastas, mida müüdi hinnaga 4 senti/tükk. Kalmu enda hinnangul oli savikihi paksus alla meetri ja seetõttu suurtööstuseks sobimatu. Kuna ümbruskonnas oli saadaval odavamaid ja parema kvaliteediga telliseid, siis seisis kahe aasta telliste varu vabrikus.

1937. aastal koosnes vabriku töötajaskond 5-6 naisest, kes valmistasid plonne ehk põletamata tootelliseid. 1941. aasta segastel aegadel pages A. Kalm Rootsi, mille tagajärjel hääbusid tema Eesti ettevõtmised, sealhulgas Keila savitööstus.

Hooned savitööstuse krundil

Tänapäeval ei ole jäljed savitööstuse krundil paiknenud vabrikuhoonetest maastikus hästi aimatavad, selgelt piiritletav on vaid Väljaotsa talu vundament teisel pool Karjaküla teed. Savitööstuse krundi alla kuuluvaks loeti veel Joosti talu hooned Väljaotsa ligidal, üks küün ja vana kõrtsihoone Siniine Haug, mis asus Keila jõe kaldal maanteesilla läheduses. Vabriku territooriumil on tänapäeval näha savist maad, kuivenduskraave ja endise savitööstuse kütetõttu süvendeid. 1923. a põletati savitelliseid lihtsas vene tüüpi ahjus, 1926. a rajati aga Hoffmanni ringahi, mis oli seestpoolt võlvitud. Ringahju mõõtmed oli 9x25 m ning korstna kõrgus 24 m. 1935. a inventuuri kohaselt oli hoonete ja ahju algne väärtus olnud 15 195 krooni, kuid amortiseerumise tõttu langenud 11 303 kroonile. Nimelt ei olnud ringahju sees tulekindlat keraamiliste šamottkivide vooderdist, mistõttu oli telliskivivooder läbi põlenud ja vajus uuendust. Tolleaegsete hindade võrdluseks: 1930. aastal valminud Keila algkoolihoone ehitus läks maksma ligi 100 000 krooni. Lisaks ahjule paiknes territooriumil neli plonnide kuivatamise sara, milledest üks oli kivija kolm puupostidega, üks laud- ja kolm laastukatusena. Masinaruum, kus paiknesid savivipress ja -segaja, oli kerge puitlaudadest vahvärkehitis, mille otsas asus põiklaudadest ja laudkatusega kuur traktori Internatsionaal jaoks. Ja mis kõige põnevam, toormaterjali saviaukudest hooneteni vedamiseks oli alal kitsarööpmeline raudtee rööpalaiusega 0,65 m. Väljaveo raudteed paiknesid puupakkudel ning neid oli kokku 513 m, raudteel oli 13 pöörangut. Vabriku inventari hulka kuulus kolm vagonetti savi vedamiseks ning kuus vagonetti plonnide veoks (pooled olid puust, pooled rauast). Raudtee väärtust hinnati 1935. aastal 2751 kroonile. 1937. a kevadel murdsid vargad vabrikuhoonetes sisse ning varastasid mitmesuguseid raudesemeid.

FOTO: KERSTI MÕISTUS

▲ MTÜ Oma Retked kevadretk endistele savitööstuse maadele

Keila laste mängumaa

Keila laste mängumaa

Endine tellisevabriku krunt on paljudele Vasara tänava ja Paldiski maantee kortermajades üleskasvanutele tuttav lap-

Kasutatud kirjandus:

1. Arhivaal ERA.63.10.2553. Savitööstuse krunt nr. 28. 2. Arhivaal ERA 62.20.5245. Väljaotsa talu nr. A-28. 3. Arhivaal ERA.T-3.13.3356. Keila mõis Väljaotsa nr. A28. 4. Uus Eesti, nr. 140, 26. mai 1937. 5. Uus Eesti, nr. 173, 30. juuni 1937. 6. „Eesti äriees aegade tuules. Alfred Kalm. Tagasivaated. Päeva- raamat 1940-1946“. Toimetanud Anne Velliste. Kirjastus Kunst, 2002.

► Fragment savitööstuse maade kaardist.

1. Savitellisevabriku hooned.
2. Väljaotsa talu.
3. Karjaküla tee.
4. Tallinn-Paldiski maantee. (Rahvusarhiiv ERA.T-3.13.3356)